

UDK: 061.2 (497.5 Gospić) "1926/1945"
7.077:061.2 (497.5 Gospić) "1926/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. ožujka 2001.

Osnivanje i djelatnost podružnice Hrvatskoga kulturnog društva "Napredak" u Gospiću (1926.-1945.)

ZDRAVKO MATIĆ

Učilište hrvatske kopnene vojske "Fran Krsto Frankopan",
Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom radu se želi prikazati osnivanje i djelatnost HKD "Napredak" u Gospiću od 1926. do 1945. godine te njegova važnost i uloga u kulturnom prosvjećivanju i borbi Hrvata za oslobođenje od velikosrpskog hegemonizma i dominacije u monarhističkoj Jugoslaviji. HKD "Napredak" je uspio na svom programu okupiti jedan istaknuti dio nacionalno svjesnih Hrvata iz Gospića i Like s ciljem da na temeljima katoličke vjere i hrvatske nacionalne svijesti oblikuje i podučava mlade naraštaje, ali i revno pomaže i Hrvate u Bosni i Hercegovini, Istri, Dalmaciji i Slavoniji.

Kratka povijest HKD "Napredak" od 1902. do 1926.

Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" (dalje: HKD "Napredak") nastalo je od dva društva koja su gotovo u isto vrijeme osnovana, ali pod različitim uvjetima i u različite svrhe. Tako je 14. IX. 1902. godine u Mostaru osnovano "Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola u Bosni i Hercegovini", a 11. XI. 1902. u Sarajevu "Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanate i trgovinu", kojem je 1904. godine pridodano ime "Napredak".¹ S obzirom na to da su oba društva imala gotovo istovjetne ciljeve i zadatke, 9. VI. 1907. godine su se sjedinila i od tada djeluju pod zajedničkim imenom "Napredak", druš-

¹ Članovi inicijalnog odbora u Mostaru su bili prof. L. Jamnicki i M. Čulo te D. Plavšić, Đ. Vrinjanin i A. Đebić u Sarajevu koji su i osnovali društvo. Prvim predsjednikom društva u Mostaru je imenovan fra R. Glavaš, a u Sarajevu prof. dr. T. Alaupović. Oba su društva djelovala na području cijele Bosne i Hercegovine. Ideja mostarskog društva brzo se širila podružnicama i povjerenstvima po Bosni i Hercegovini, ali i Hrvatskoj (Zagrebu, Senju) pa je već 3. V. 1903. utemeljena podružnica u Tuzli, a 9. X 1904. podružnica u Sarajevu. Već krajem 1903. mostarsko društvo imalo je preko 600 članova. *Napredak, hrvatski narodni kalendar* za 1908.-1917., Sarajevo 1907.-1916., 7.-14.

tvo za potpomaganje naučnika i đaka Hrvata - katolika za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu. Prvi odbor činili su predsjednik društva Anto Palandžić, potpredsjednik dr. Tugomir Alaupović, tajnik Aleksa Đebić te odbornici Marko Đebić, Jakov Šuker, Dragutin Tomša, Ante Topali i Jozo Udovičić. Bilo je to razdoblje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini koja će potrajati do 1918. godine. Njea karakteriziraju veoma složene političke, gospodarske i kulturno-povijesne prilike u životu bosansko-hercegovačkih Hrvata. U tako složenim uvjetima HKD "Napredak" si je postavio za cilj poboljšati prilike, poglavito razvijati nacionalnu i kulturnu svijest u pojedinaca i cijeloga hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Tu svoju nakanu društvo je vodilo i ostvarilo uz pomoć Središnje uprave u Sarajevu te osnivanjem podorganizacija, podružnica i povjerenstava s ciljem pružanja materijalne i moralne pomoći valjanim i čestitim nacionalno svjesnim učenicima i učenicama, koji uče na stručnim, srednjim i visokim školama, kao i naučnicima, koje će društvo školovati za obrtnička zanimanja; poticanjem školske mladeži, kao i naučnika na rad, štednju i organizaciju, te pomaganjem i promicanjem njihova dobrog odgoja; podupiranjem hrvatskih kulturnih društava te kulturnih i prosvjetnih ustanova; širenjem prosvjete u narodu otvaranjem tečajeva za nepismene, osnivanjem knjižnica, zatim širenjem i izdavanjem poučnih knjiga i listova, popularnih predavanja itd; podizanjem i uzdržavanjem učeničkih domova te ferijalnih skloništa za učenike i osnivanjem "Napretkovih" zabavišta za djecu; podupiranjem nastojanja oko podizanja "Napretkovih" hrvatskih narodnih domova u pojedinim mjestima; tiskanjem niza prigodnih knjiga i publikacija (od *abecedarki* do znanstvenih studija); organiziranjem i održavanjem niza jubilarnih proslava u povodu godišnjica života i smrti uglednih velikana hrvatske povijesti² i kulture od kojih su neke prerasle u tradicionalne "Napretkove" spomendane i na druge načine.

Time će se stvoriti pozitivno ozračje u pučanstva koje će nesebično potpomagati društvo, kako bi što plodonosnije ostvarilo svoje bitne ciljeve i postiglo svoju svrhu. Razdoblje od 1907. do 1914. godine zasigurno je najplodnije razdoblje HKD "Napredak". Članarina se u ovom razdoblju gotovo učtverostručuje.³

U želji da što kvalitetnije provede svoju kulturnu misiju te moralno, nacionalno i ekonomski podigne hrvatski narod HKD "Napredak" već 1908.-1910. godine utemeljuje brojne podružnice u BiH pa i u Hrvat-

²"Napredak" će u svrhe promocije i promicanja društva već prvu godinu izdati Spomenicu fra Grge Martića, dijeliti besplatno članovima zidni kalendar i razglednice. Društvo se obraća bankama, župnim uredima i školama, dok *Hrvatski Dnevnik* kontinuirano favorizira ideju Napretka.

³Prema izvješću Središnje uprave Napretka (SUN) u Sarajevu iz 1915. prinosi za 1907./08. iznose 9.777,61 K; 1913./14. 36.749,88 K; dobrovoljni prinosi rastu od 14.731,34 K (1907./08.) do 70.419,69 K (1913./14.) Usp. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1908.-1917.*, Sarajevo 1907.-1916., 15.-21.

skoj, odakle se sve više javljalo donatora.⁴ Tako su osnovane podružnice u Hrvatskoj u Gospiću, Đakovu, Krapini, Križevcima, Petrinji, Varaždinu i Zagrebu.⁵

Političke prilike u Habsburškoj Monarhiji nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine znatno su otežale i onako tešku političku situaciju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Beč i Pešta ugrožavaju hrvatske interese, nadglasavanjem, raspuštanjem Hrvatskog sabora, smjenjivanjem bana, cenzurom tiska, progonima političkih protivnika i slično.⁶ Sve je to bio znak da se Hrvati moraju homogenizirati i okupiti oko onih udruga koje nisu bile prvotno političke stranke, ali su ipak snagom svoga poslanja imale za cilj razvijati kulturnu, nacionalnu i moralnu dimenziju u hrvatskoga pučanstva. I to je ono što je "Napredak" činilo svjetionikom hrvatstva, ali općim i zajedničkim hrvatskim interesom.

Tako će "Napredak" unatoč teškoćama na koje je nailazilo 1911. godine smjestiti 59 dječaka koji su dobili stalni posao kod svojih majstora, dok su 15-orica otišla u Hrvatsku, gdje su prilike bile nešto bolje, zatim u Suboticu i Budimpeštu kod tamošnjih obrtnika Hrvata, koji se okupljaju u Hrvatskom obrtničkom društvu "Nada".⁷ Središnja Uprava ulagala je velike napore u tako nepovoljnoj političkoj konstelaciji, oko homogenizacije Hrvata-Bunjevaca u Subotici. Bunjevci se okupljaju oko lista *Neven*, koji je redovito pozivao mlade Bunjevce da pohađaju hrvatske škole. Snažni razvitak HKD "Napredak" omogućio je da je već 1912. godine, uz redovite poslove što spadaju u djelokrug i dužnost središnje Uprave "Napretka", počela priprema izgradnje "Napretkova - Zakladnog Doma" u Sarajevu⁸ koji će svečano biti otvoren 28. IX. 1913. godine.

⁴ HKD "Napredak" potpomogli su brojni članovi među kojima su bili i mnogi hrvatski uglednici i djelatnici iz vjerskog života, kulture, prosvjete, umjetnosti, znanosti, književnosti, gospodarstva, politike i drugih djelatnosti. Kao dobrotvori društva iz Hrvatske posebno se ističu dr. Josip Frank, odvjetnik i narodni zastupnik, dr. Juraj Posilović, nadbiskup, Gabro Bobić, Gustav Baron i dr. *Isto*, 24.

⁵ U Gospiću je podružnicu 1909. utemeljila Lička štedionica, iako nije imala još članstvo, tek će s radom započeti 1926. Podružnicu u Đakovu utemeljili su Gabro Babić, Šime Čizmarević, Milko Cepelić, Vladoje Čaćinović, Mato Fišer, Josip Hager i Anđelko Voršak. U Krapini su utemeljitelji Mirko Crkvenac i Stjepan Vukovinski. U Križevcima je utemeljitelj dr. Julije Drohobecky. U Petrinji su postojali domoljubi koji su prepoznali potrebe Hrvata u Bosni i Hercegovini te podupirali nastojanja "Napretka" gotovo od samoga njegova utemeljenja. Utemeljitelji su Cetalo Bonifacija te braća Gavrilović. U Varaždinu je utemeljitelj bio Josip Lehpamer, a u Zagrebu su 1909. utemeljitelji grupa od 37 altruista. *Isto*, 27.

⁶ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pogled*, Zagreb 1998., 34.

⁷ *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1911.*, Sarajevo 1910., 272.

⁸ Projekt su izgradili arhitekt Josip pl. Vančaš i Dioniz Sunko iz Zagreba. Crkva se značajno isticala u donatorstvu, posebno kod gradnje "Napretkovih zdanja" i svih drugih humanih pothvata "Napretka". Tako će već 6. I. 1906. g. nadbiskupski ordinarijat "Vrhbosanski" izdati okružnicu kojom se svećenstvu preporuča da po župama svesrdno promiču interese "Napretka", a 6. I. 1908. uvedena je proslava "Napretkova dana" na blagdan Sveta tri kralja. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1910.*, Sarajevo, 1909., 273.

Akcije HKD "Napredak" nisu stale, tako da je već 21. VI. 1914. položen kamen temeljac za "Napretkov srednjoškolski đачki konvikt". Donatori projekta su bili dr. Ante Bauer, nadbiskup zagrebački kao pokrovitelj konvikta, dr. Josip Stadler nadbiskup vrhbosanski koji je Napretku besplatno ustupio dio svoga zemljišta za gradnju "Napretkova srednjoškolskoga đачkog konvikta." Situacija na Balkanu uoči I. svjetskog rata bila je sve nesigurnija,⁹ posebno nakon ubojstva austrougarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinarda i njegove supruge nadvojvotkinje Sofije Hotek 28. VI. 1914. godine u Sarajevu od pripadnika radikalne političke organizacije "Mlada Bosna". Bio je to dovoljan razlog da Austro-Ugarska 28. VII. 1914. objavi rat Srbiji, a tri dana poslije 1. VIII. 1914. Njemačka Rusiji. Tijekom rata formirana su tri bojišta, zapadno, istočno i južno bojište (tzv. solunski front) gdje se austrougarske i njemačke trupe bore protiv francuskih, engleskih i srpskih snaga. Bio je to vrlo zamoran i težak rat koji će odnijeti mnogobrojne žrtve, među kojima i neke članove HKD "Napredak".¹⁰ Posljedice ratnih djelovanja negativno su se odrazile i na HKD "Napredak", pa će naglo pasti svi prihodi, osobito prve dvije godine, zbog čega će se dugo osjećati posljedice.

Već 1915. godine "Napredak" zbog dugova i nameta zapada u tešku krizu - zabave prestaju sve do 1918. godine, 1917. godine obustavljen je i izlazak kalendara, a zbog učestalog bombardiranja Sarajeva zatvoren je Napretkov privremeni konvikt. Unatoč teškim ratnim prilikama "Napredak" je pomogao 275 učenika, od kojih je 40 držao u svom privremenom konviktu do 1917. godine. Ukupni prihodi za vrijeme rata iznose 1203.860,57 K, a izdaci 829.468,34 K.

Poslije rata "Napredak" će nastaviti intenzivno sa svojim aktivnostima, ponajprije će nastojati omogućiti učenicima pohađanje srednjih škola, a studentima fakulteta. U tu svrhu "Napredak" će 1920./21. godine otvoriti svoje muške i ženske konvikte, no da bi što jače povezao svojom idejom hrvatsku mladež, "Napredak" osniva 1920./21. godine po školama *Napretkovu omladinsku organizaciju*, zatim *Napretkov srednjoškolski zbor* i druge slične aktivnosti.¹¹ No poratne su prilike nametnule

⁹ Pučanstvo Bosne i Hercegovine uoči rata pripada velikim dijelom agrarnom staležu. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1914.*, Sarajevo 1913., 124.

¹⁰ Prema izvješću Središnje uprave "Napretka" na istočnom bojištu je poginuo Franjo Đogašević, bivši blagajnik "Napretka". Za svoje junačko držanje pred neprijateljem u bojama na Srbiju, Crnu Goru i Albaniju odlikovan je društveni tajnik Ivica pl. Durbešić kao natporučnik sa *Signum laudis*, a zatim Redom željezne krune III. razreda na vrpici za hrabrost. Dr. Srećko Perišić, društveni odbornik i "Napretkov" besplatni pravni zastupnik, Srebrnim križem za zasluge s krunom na vrpici za vjerno i izvanredno svoje službovanje u vojsci. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1915.*, Sarajevo 1914., 226.-230.

¹¹ HKD "Napredak" će 1920./21. otvoriti za potrebe učenika i studenata muške i ženske konvikte. Tako je muški konvikt "Kralj Tomislav" otvoren u Sarajevu i "Kralj Petar Svačić" u Mostaru, dok su ženski "Zora Zrinska" i "Katarina Zrinska" otvoreni u Sarajevu, u kojem će do 1926./27. obitavati 1251 učenik (1051 muških, 200 ženskih). "Napredak" će u tu svrhu do 1926./27. izdvojiti 1.724,52 din. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1921.*, Sarajevo 1920., 214.

“Napretku” još cijeli niz za Hrvate jednako važnih zadataka. Trebalo je spriječiti da se zbog slabe državne subvencije ne zatvore hrvatske konfesionalne škole časnih sestara, pomoći hrvatskim pjevačkim društvima i olakšati osnivanje hrvatske glazbe u Sarajevu te kupnjom sačuvati hrvatske domove i za sve to izdati do kraja 1926./27. godine oko 400.000,00 din. Rad na općem prosvještivanju, kroz tečajeve i predavanja, izdavanje popularnih knjižica se nastavio. U tu svrhu izdaje se ponovo *Napretkov kalendar* i *Napretkovo glasilo društveni list*, koji je od 1921. godine do polovice 1922. izlazio u zajednici sa Savezom hrvatskih seljačkih zadruga u Bosni i Hercegovini, kao *Napredak - Zadrugar* a od 1926. izlazi samo kao *Napretkov list* pod imenom *Napredak* i članovi ga dobivaju besplatno.

Kruna “Napretkove” djelatnosti biva Napretkova centralna knjižnica u Sarajevu, koja će početkom 1928. godine biti otvorena, i imati fond od 10.000 svezaka, većinom dar pojedinaca i prosvjetnih institucija iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.¹²

Političke prilike u Hrvatskoj i Gospiću od 1918. do 1926. godine

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, Italija je sve glasnije izlazila sa zahtjevom u svezi s tajnim Londonskim sporazumom iz 1915. godine o dodjeli hrvatskih i slovenskih područja. Kako su se ta područja krajem 1918. godine nalazila u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Italija ih je, pozivajući se na Londonski sporazum i ne priznavajući novoosnovanu Državu, počela okupirati. Istodobno su sile Antante bile spremne Kraljevini Srbiji dati većinu preostalih hrvatskih područja, u koje je već ulazila srpska vojska. Na taj je način bila ugrožena opstojnost hrvatskog naroda pa se vodeće političare Države Slovenaca, Hrvata i Srba požurivalo na ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom.

Izabranom izaslanstvu Države SHS-a, upućenom u Beograd, izrađen je “Naputak” o ujedinjenju, koje je bilo uvjetovano ravnopravnošću i zahtjevom da o svemu odlučuje Ustavotvorna skupština dvotrećinskom većinom. U sklopu općih prilika i različitih pritisaka, situaciju je iskoristio srpski kralj, koji nije ispunio niti jedan uvjet, ali je 1. XII. 1918. godine proglasio ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s kraljevinom Srbije u zajedničku državu Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Ta je država 1929. godine nazvana Kraljevina Jugoslavija.¹³

¹² HKD “Napredak” će u svrhu promicanja hrvatske kulturne i državotvorne misli 1922./23. izdati 6 popularnih knjižica. *Pogled u povijest rodova Zrinskih i Frankopana* autora dr. I. Jablanovića; *Zrinski i Frankopani u pjesmi* dr. M. Lopca; *30. travnja A. Martinovića*; *Grof Petar Zrinski i knez Krsto Frankopan* N. Buconjića; *Tomislav, prvi kralj hrvatski i njegovo doba* i *Slavenski apostoli Ćiril i Metod* od M. Perojevića. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1923.*, Sarajevo 1922., 178.

¹³ Hrvoje MATKOVIĆ, *n. dj.*, 58.-67.

Ubrzo nakon proglašenja ujedinjenja uslijedila je polarizacija političkih snaga na one koje su ujedinjenje odobrile i one koje su mu se usprotivile. Najuporniju potporu ujedinjenju davala je grupacija oko Svetozara Pribičevića,¹⁴ koja je odlučno zastupala učvršćivanje novoga stanja. Međutim bilo je aktivnog opiranja takvom stanju, a najglasnije negodovanje dolazilo je iz Hrvatske.

Već 5. prosinca 1918. godine u Zagrebu na Trgu bana Josipa Jelačića došlo je do krvavog sukoba između oružanih postrojbi nove vlasti te pristigle srpske vojske i demonстранata. Tada je ubijeno 15 demonстранata, a ranjeno 20, dok su demonstrirali za Republiku, a protiv unitarizma i monarhističkog uređenja.¹⁵ Time zapravo vlast u Hrvatskoj preuzimaju unitaristički krugovi, pod vodstvom radikalnih političkih stranaka, što je nepovoljno djelovalo na hrvatsko pučanstvo u Hrvatskoj i Lici. Teror, nasilje i ubojstva označavaju konstantnost represivnih mjera protiv hrvatskoga naroda, što izaziva otpor Hrvata koji se politički homogeniziraju i organiziraju u dvije glavne političke stranke, Hrvatsku seljačku stranku i Hrvatsku stranku prava, koje imaju tradiciju od Ante Starčevića.¹⁶ Nova jugoslavenska država nije pružila podjednake uvjete za nacionalni, gospodarski, socijalni i kulturni razvitak svim narodima okupljenim u njoj. U takvoj novoj državi, poznatoj i kao "tamnica naroda" velikosrpska elita, oslanjajući se na dvor, srpsku vojsku i policiju - uvela je centralistički velikosrpski poredak. Tzv. Vidovdanski ustav od 28. VI. 1921. godine donesen je nezakonito, bez predstavnika hrvatskoga naroda te bez kvalificirane većine, kako je bilo Ženevskim dogovorom predviđeno i zatim Naputkom. Osim što su izgubili državnost, Hrvati su bili i izvrg-

¹⁴ Svetozar Pribičević, Srbin iz Hrvatske, u početku je favorizirao rigidni centralizam i unitarizam, koje će kasnije napustiti i zajedno sa Stjepanom Radićem osnovati Seljačko-demokratsku koaliciju, u koju su ušle njegova Samostalna demokratska stranka (utemeljena 1924. godine) i Radićeva Hrvatska seljačka stranka. Ista koalicija će postati glavna oporbena snaga u Hrvatskoj. Kao oporbenjak zauzima se za federalističku koncepciju državnog ustroja. Od 1929. bio je interniran; od 1931. do smrti 1936. živio je u progonstvu, u Parizu i Pragu. Usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.; Ljubo BOBAN, *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928.-1936.)*, Zagreb, 1973.; Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra* (Pariz 1933.), Zagreb, 1990.

¹⁵ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., 84.-85. Koncizniji opis zbivanja vidi Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske, Zagreb, 1989., 136.-139.*

¹⁶ Hrvatska pučka seljačka stranka i njezin predsjednik Stjepan Radić, ne priznajući akt ujedinjenja, otvoreno su žigosali politiku jugoslavenskih centralista s Pribičevićem na čelu. S. Radić je tražio je da se "po pravu samoodređenja" prizna puna državnost, ali u složenoj jugoslavenskoj državi. Zalagao se za punu hrvatsku državnost sa Saborom kao najvišim organom vlasti. Osim Radića protiv ujedinjenja se izjasnila i Hrvatska stranka prava. Ta je stranka nakon raskida s Austro-Ugarskom protestirala protiv jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca, bez suglasnosti slovenskog, hrvatskog i srpskog naroda. Taj proglas HSP-a bio je poziv na političku akciju protiv prvoprosinacne proklamacije i stanja koje je njome stvoreno.

nuti odnarođivanju te onemogućavani u političkom, gospodarskom i kulturnom razvitku.

Unatoč tako nepovoljnoj političkoj situaciji, HKD "Napredak" nastoji okupiti mladež te i dalje sustavno odgajati i obrazovati, razvijajući u njih nacionalne i kulturne osjećaje.

Na području današnje Republike Hrvatske 1921. godine postojala je samo "Napretkova" podružnica u Zagrebu. Imala je 12 utemeljitelja i 200 članova, na čelu s Upravnim odborom koji su činili predsjednik Josip Lozić, potpredsjednik Vladimir Bunoza; tajnik Rudolf Kreković; blagajnik Nikola Grgić; revizori Stanko Butigan i Stanko Pinjuh-Petrović; odbornici Pero Baković, Zvonko Petrović, Weselovski; zamjenici Ivo Kordić, Halid Džinić. Na zahtjev HKD "Napredak" - Sarajevo dopušteno je potkraj 1921. godine društvu da može svoja povjerenstva i podružnice osnivati na cijelom području nove države. Od tada započinje osnivanje organizacije "Napretka" u svim krajevima u kojima žive Hrvati.¹⁷ Tako su osnovane podružnice u Varaždinu, Koprivnici, Brodu, Osijeku, a zatim i podružnice u Zagrebu, Vukovaru i Đakovu. Proširenje djelovanja "Napretka" zahtijevalo je dozvolu državne vlasti pa je Ministarstvo unutarnjih poslova 17. XI. 1921. godine izdalo dozvolu za proširenje podružnica u cijeloj Kraljevini, a Povjerenstvo za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu 6. XII. 1921. izdaje i posljednju dozvolu za slobodnim proširenjem djelovanja na području Hrvatske, Slovenije i Međimurja. Širenje "Napretkovih" društava na sva područja u kojima žive Hrvati, bila je temeljna zadaća Društva, kako bi se Hrvati homogenizirali i mogli slobodno provoditi svoje zadaće na području Hrvatske.¹⁸

U Slavoniji će nakon izvjesnih teškoća i osporavanja nekih lokalnih listova koji su otvoreno pozivali vlast da ne dopusti organizaciju "Napretka" u Osijeku, ipak 2. II. 1922. godine održati konstituirajuću Skupštinu na kojoj je izabran Viktor Frank kao predsjednik podružnice, dr. Josip Bösendorfer kao potpredsjednik i Milan Cepelić, profesor, kao tajnik podružnice te revizori i odbornici.¹⁹

¹⁷ Prema izvješću Središnje uprave "Napretka", 1921. "Napretkova" organizacija ima 53 podružnice i 20 povjerenstava, sve u BiH, a zatim se širi i na Hrvatsku i Slavoniju. Veliku zaslugu u promociji i širenju "Napretka" imaju brojni profesori, učitelji i drugi činovnici, koji su se vratili u Hrvatsku i dobro im je poznat sadržaj i cilj HKD "Napredak". *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1922.*, Sarajevo 1921., 99.

¹⁸ Već 22. I. 1922. osnovana je podružnica "Napretka" u Varaždinu, osobnim zauzimanjem prof. dr. Jozе Dujmušića, za predsjednika je izabran dr. Ljudevit Šolc, potpredsjednik je bio Tomislav Miškulin, a tajnik podružnice dr. Jozo Dujmušić. Podružnica je na početku svoga djelovanja imala 62 člana, od kojih su 12 utemeljitelja. *Isto*, 101.

¹⁹ Odbornici podružnice su bili Mladen Barbarić, Dragutin Bošković, Ivan Bauer; revizori, Ljudo Vice i Milutin Majer. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1922.*, Sarajevo, 1921., 121.

Već sama imena odbornika, ljudi od položaja i ugleda, svjedoče, da je “Napredak” okupio sve slojeve progresivnih i domoljubnih Hrvata. Upravo će zato oni nastojati u prvom redu organizirati podružnice po Slavoniji, zahvaljujući potpori dr. Antuna Akšamovića, đakovačkog biskupa, koji je bio veliki dobrotvor i prijatelj “Napretka”. Zatim je pokrenuta i akcija gradnje “Napretkova” konvikta u Osijeku, čime se željelo okupiti sve nacionalno i kulturno samosvjesne Hrvate, koji će poticati i raditi na realizaciji ciljeva društva, unatoč teškim uvjetima djelovanja u Kraljevini SHS-a. Tako su 5. II. 1923. orjunaši²⁰ bacili bombu u prostoru Hrvatske tiskare u Osijeku s namjerom da osujete izlaženje tamošnjeg *Hrvatskog lista*, ali i da unesu strah u narodu i redove pristaša HRSS-a i drugih hrvatskih stranaka.²¹

U u Senju je revolverskim hicem u glavu ranjen Marko Gršić Filipović, a u Otočcu su orjunaši predvođeni prvacima Demokratske stranke iz Otočca oružjem napali okupljene sudionike Skupštine. U takvoj konstelaciji političkih događaja, proces osnivanja “Napretkovih” podružnica bio je povezan s nizom teškoća.

Osnivanje podružnice HKD “Napredak” u Gospiću i njezino djelovanje do zabrane 1932. godine

Zagrebačka podružnica osnovana 1920. godine, bila je zadužena u svom programu za osnivanje “Napretkovih” podružnica u Savskoj banovini (i šire) pa tako i na području Like i samog Gospića.

S obzirom na to da se u Zagrebu nalazio velik broj Gospićana od kojih su neki bili članovi zagrebačke podružnice, u Zagrebu je već formiran inicijativni odbor za utemeljenje podružnice u Gospiću. Mnogim Gospićanima nije bila nepoznanica djelatnost HKD “Napredak” kao udruge, posebno kada je imao jasne nacionalne i kulturne ciljeve. Zbog toga će podružnica biti osnovana 28. VII. 1926. u prostorijama Hrvatske čitaonice (Vatrogasni dom) u nazočnosti 150 članova. Prema izvješću Središnje uprave “Napretka” u Sarajevu, Skupštinu je otvorio Ante Pichler, tvorac i vođa Sokola koji je jednoglasno izabran za prvog predsjednika podružnice, potpredsjednik Vilim Puljko, profesor; tajnik Stjepan Ma-

²⁰ Orjunaši su pripadnici organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), koji su organizirali Pribičević i njegove pristaše s ciljem da se eliminiraju svi politički nepodobni Hrvati. Metode su bile represivne pa su se kasnije pretvorile u prave profašističke, terorističke i batinaške skupine, potpomognute od srpske policije i žandarmerije, koji su nesmetano premlačivali, prijetili, uništavali i pojedince i hrvatske organizacije. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 2000., 346.-347.

²¹ *Obzor*, 6. i 8. II. 1923. , 5.; list *Riječ* se 6. II. 1923. , kratko osvrnuo na događaj u Osijeku tvrdeći da je to, isto kao i događaji u Kostajnici i Crikvenici, bio samo odgovor demokrata koji brane državu na teror radićevaca poznat još od 1920.

²² Artuković, Andrija, odvjetnik i političar, (19. XI. 1899. Klobuk kraj Ljubuškog, umro u Zagrebu, 16. I. 1988.). Završio je Franjevačku gimnaziju u Širokom Brijegu, a studij prava s doktoratom u Zagrebu. God. 1924. sudski je pripravnik u Zagrebu, od 1926. odvjetnik u Gospiću. Pristupa ustaškom pokretu i 1932. jedan je od organizatora

žer, učitelj građevinske škole; blagajnik, Josip Topličan, ing. agronomije; odbornici D. Bedeković i P. Pavičić, zamjenici S. Lovrić, I. Gračin, Z. Bušljeta i dr. A. Artuković,²² a Nadzorni odbor činili su Antun Čutić i Marija Majerhofer.²³

U Hrvatskoj su do 1927. godine osim podružnice u Gospiću osnovane i podružnice u Brodu na Savi, Imotskom, Klanjcu, Osijeku, Varaždinu i Vinkovcima. Rad podružnice u Gospiću imao je za cilj proširenje djelatnosti "Napretka" na cijelu Liku pa su već 1927. utemeljene podružnice u Perušiću i Kosinju.²⁴

Društvo je pokušalo okupiti članstvo i širiti "Napretkov" tisak, organizirati "Napretkove" spomendane, uspomene na hrvatske povijesne ličnosti iz znanosti, umjetnosti i kulture. Jedan od glavnih zadataka bio je pomaganje mladim učenicima i studentima. S obzirom da su Hrvati u Lici bili teškoga imovnog stanja na zahtjev predstavnika Središnje uprave "Napretka" u Sarajevu, a prema zaključcima glavne skupštine održane 3.-7. VII. 1927. u točki 37 se ističe da podružnica Gospić može iznimno i u veoma potrebnim slučajevima dijeliti potpore i učenicima osnovnih škola.²⁵

HKD "Napredak" je s obzirom na sadržaj i važnost svoje djelatnosti formirao sekcije za stipendije i potpore, sekciju za konvikte, sekciju za restauraciju i društvene ugovore, sekciju za prijedloge i sekciju za društveni proračun, koja se kao jedna od najvažnijih sastoji od pročelnika i izvjestitelja ostalih sekcija. Društvo u Gospiću se lijepo razvijalo tako da je već 1927./28. imalo 203 aktivna člana pa je prihod iznosio 13.102,75 din, rashoda nije bilo te je ukupna zarada iznosila 8.090,25 din. S obzi-

Velebitskog ustanka. Prije samog događaja emigrira 31. VIII. 1932. preko Rijeke u Veneciju, gdje ga Ante Pavelić imenuje poglavnikom pobočnikom u Glavnom ustaškom stanu i zapovjednikom svih ustaških jedinica u Italiji. Pseudonim mu je Hadžija. Sukobljava se sa skupinom oko M. Babića, te potkraj 1933. napušta Italiju. Privremeno boravi u Budimpešti i u Beču gdje je u ožujku 1934. uhićen i nakratko zatvoren. Početkom rujna 1934. sastaje se s Pavelićem u Milanu, a sredinom rujna odlazi u London, gdje je u listopadu 1934. nakon atentata u Marseillu uhićen i predan Francuskoj. U siječnju 1935. izručen je Kraljevini Jugoslaviji. Nakon 16 mjeseci zatvora u Beogradu Sud za zaštitu države oslobađa ga krivnje. Kratko boravi u Gospiću, a zatim odlazi u emigraciju, najprije Austriju, zatim Njemačku. U vrijeme NDH bio je ministar unutarnjih poslova. G. 1945. bježi u inozemstvo te će na zahtjev SFRJ-a 1986. biti izručen od SAD-a. U sudskom postupku osuđen na smrtnu kaznu, koja zbog njegova zdravstvenog stanja nije izvršena. Umro je u Zagrebu 16. I. 1988. *Tko je tko u NDH 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 11.-12.

²³ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1930., 59.

²⁴ U Perušiću je za predsjednika izabran Hinko Košak, dekan i župnik; za potpredsjednika Ante Vlajnić, trgovac; za tajnika dr. Petar Smetiško, veterinar; za blagajnika Ljubica Biljan, učiteljica; za revizore dr. Franjo Poje, sudac i Jakov Rukavina, oficijal; za odbornike Josip Hecimović, trgovac, Ivica Kokotović, opančar, Marko Hećimović, općinski pisar i za zamjenike Frane Štimac, trgovac, i Adam Balenović, opančar. *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Sarajevo 1929., 75.

²⁵ *Napredak*, Glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Sarajevu, god. III. broj 7.; Sarajevo, 1928., 83.

rom na to da je u Gospiću bilo mnogo mladih i talentiranih ljudi, Središnja uprava će iz Sarajeva od podijeljenih visokoškolskih stipendija za 1927. godinu dodijeliti jednom mladom Gospićanu potporu u iznosu od 3.000,00 din.²⁶ Bio je to veliki motiv i poticaj svim članovima društva koji će se unatoč političkim i ekonomskim teškoćama još ozbiljnije zalagati za mlade ljude. Tako će 1929./30. g. ukupni prihod iznositi 15.784,00 din - od toga na ruke SU "Napretka" 2.056, din, dok je podružnica uživala 7.850,00 din. HKD "Napredak" se posebno isticao podupiranjem naučnika na taj način da Društvo putem Hrvatskog radiše u Zagrebu šalje u inozemstvo učenike II., III. i IV. razreda srednje škole na izučavanje zanata.

U Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca jača Radićev pokret zbog čega je opća politička situacija u državi bila sve napetija, posebno kada je potkraj veljače 1928. godine Stjepan Radić u Narodnoj Skupštini napao Vladu kao policijsko-žandarsku diktaturu hegemonista, pojačanu korupcijom i pljačkom u svim prečanskim krajevima.²⁷

Odgovor je monarha i velikosrpskih vlastodržaca uslijedio 20. VI. 1928. kada su u Narodnoj skupštini u Beogradu ubijena dvojica i ranjena trojica članova HSS-a među kojima i Stjepan Radić, koji je ubrzo, 8. VIII., podlegao ranama.²⁸ Bio je to veći poticaj i motiv za okupljanje Hrvata pa je kao i do tada "Napredak" favorizirao ideje, održavao mise za dušnike, proslavljao godišnjice smrti hrvatskih velikana itd.

Međutim, već 6. I. 1929. godine kralj Aleksandar ukida parlamentarni sustav i uvodi samovlašće poznato kao šestosiječanjska monarhistička diktatura.²⁹ To je još više otežalo rad podružnica HKD "Napredak" u Hrvatskoj. Najveće teškoće činile su policijske vlasti svojim nadzorom, premetačinama, pritiscima i premještanjima na drugo mjesto "Napretkovih" povjerenika i članova, zatim zlostavljanjima i uhićenjima. Neki čla-

²⁶ Isto, 87.

²⁷ Hrvoje MATKOVIĆ, n. dj., 166.

²⁸ Radikalni poslanik Puniša Račić pucao je sa skupštinske govornice prema klupama opozicije i na mjestu ubio Pavla Radića i Đuru Basarićeka, a teško ranio Stjepana Radića. Ranjeni su još Ivan Pernar i Ivan Granda. Od prvog trenutka nakon atentata u redovima SDK (Seljačke demokratske koalicije) vladalo je mišljenje da je riječ o organiziranoj uroti (na poticaj, kako se pretpostavljalo, samog kralja Aleksandra). Poslanički klub SDK objavio je da neće sudjelovati u radu Narodne skupštine dok ne bude posebnog jamstva za "jednakost i ravnopravnost". Vlada je tobože osudila Račićev zločin i tražila od tiska da atentatu u Skupštini ne daje tumačenja na štetu ugleda i smira u zemlji. Isto, 166.

²⁹ Hrvoje MATKOVIĆ, n. dj., 172.

³⁰ Zbog teške političke situacije u Kraljevini Jugoslaviji HKD "Napredak" će prema zaključku plenarne sjednice od 19. XII. 1929. izvršiti transakciju "Napretkovih" nekretnina na Vrhbosansku nadbiskupiju. Razlozi koji su rukovodili SU "Napredak" da je izvršio ovu transakciju jesu: stalno i vidno opadanje interesa i rada za "Napredak" koje je zapazeno od 1929. godine. Broj aktivnih podružnica spao je sa 146 na 96, a i preostale podružnice nisu davale prihod koji su do tada davale i koje je SU "Napredak" pri sastavu proračuna za tekuću godinu očekivao s obzirom na broj članova i dosadašnji rad tih podružnica. Reakcije na ovakvu odluku SU "Napredak" bile su žestoke. Tako je *Jugosla-*

novi HKD "Napredak" iznenada su umrli, pa su podružnicu Gospić 1928./29. napustila 4 člana: Branko Brajković, profesor; Vjekoslav Radulović, Nikola Pavelić i Ratko Čurić.³⁰

Reakcija na šestosiječanjsku diktaturu te ubojstva istaknutih hrvatskih političara, teror i zlostavljanja drugih Hrvata ogledalo se u pojačanom nacionalnom otporu, te osnivanju organizacije "Ustaša - hrvatska revolucionarna organizacija", s dr. Antom Pavelićem³¹ na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. U vodstvu ustaške organizacije u Lici ističe se dr. Andrija Artuković, odvjetnik iz Gospića. Osim njega glavni sudionici organizacije na tom području bili su Marko Došen, Juraj-Juco Rukavina, Josip Tomljenović, Nikola Orešković i Josip Japunčić. U širem članstvu odbora u Gospiću nalazili su se Josip Cačić i Ante Balbaša, narednici Jugoslavenske vojske.

Taj ogranak u Gospiću imao je širu političku osnovu, stvorenu terorom i krajnje grubim nacionalnim ugnjetavanjem od režima šestosiječanjske diktature. Ustanak u Gospiću, poznat i kao Velebitski ustanak,³² iz taktičnih razloga prema pisanju komunističkog lista *Proleter* od 4. XII. 1932. imao je potporu i KPJ. "Komunistička partija pozdravlja ustaški pokret ličkih i dalmatinskih seljaka i stavlja se potpuno na njihovu stranu. Dužnost je svih komunističkih organizacija i svakog komunista da taj pokret potpomognu, organiziraju i predvode." Izdan je i proglašen u kojem, uz ostalo, stoji da je "borba ovih ustaških odreda izraz revolucio-

venski list od 1. I. 1930. pod naslovom "Nepromišljeni korak" oštro kritizirao SU "Napredak", gdje ističe da je neopravdan strah "Napretka" da će država ujedinjenjem svih kulturnih društava stopiti i njihov imetak, "pa se više neće moći školovati hrvatska djeca". Na sličan način komentirala je ovu transakciju i beogradska Politika u broju od 2. siječnja 1930., dok je Odluku uprave o prenosu nekretnine na Nadbiskupiju najpravičnije shvatio i ocijenio najveći hrvatski list *Obzor*, u članku od 3. siječnja 1930. godine...."zašto je uprava izvršila transakciju upravo na Nadbiskupiju Vrhbosansku, to je potpuno razumljivo, jer je Vrhbosanska nadbiskupija najveći dobrotvor ovog zaslužnog kulturnog društva". Jedan od važnih razloga je "obveza Vrhbosanske nadbiskupije koja preuzima sve dugove "Napretka", a zatim obvezuje se, da će godišnje davati 120 stipendija iz prihoda društva", tj. školovati siromašne i vrijedne hrvatske mladiće. *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak" u Sarajevu, God. V, br. 12., Sarajevo, prosinac 1930.

³¹ Dr. Ante Pavelić, rođen je u hercegovačkom selu Bradini na Ivan planini. Osnovnu školu polazio je u raznim bosansko-hercegovačkim mjestima, a gimnaziju u Travniku, Senju, Karlovcu i Zagrebu, gdje je 1910. maturirao te upisao Pravni fakultet, gdje je stekao i doktorat prava 1915. godine. Kao gimnazijalac pristupa HSP-u, ulazi u vodstvo, postaje član Poslovnog odbora, zatim tajnik i potpredsjednik HSP-a. U svojim je govorima u beogradskoj Skupštini istupio protiv velikosrpske politike i izjašnjavao se za hrvatsku samostalnost i neovisnost. Potkraj 1930. osniva organizaciju "Ustaša - hrvatska revolucionarna organizacija". God. 1932. organizira Velebitski ustanak, 1934. atentat u Marseilleu, te je ponovo osuđen na smrt. U razdoblju Drugoga svjetskog rata bio je poglavnik NDH, dužnost koju će obnašati do sloma NDH 1945. godine. Umro je u Madridu 28. XII. 1959. od posljedica atentata. *Tko je tko u NDH 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 306.-310.

³² Vidi faksimil letka KPJ o Velebitskom ustanku u djelu Zdravka DIZDARA i Nedjeljka KUJUNDŽIĆA, *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Zagreb 1995., 23.-24.

narnih težnji i hrvatskih narodnih masa koje više neće da trpe glad, bijedu i ugnjetavanje diktature”, a isti završava riječima: “Dolje velikosrpska vojno-fašistička diktatura! Za nezavisnu Hrvatsku.”³³

Reakcija na Velebitski ustanak beogradskog režima bila je vrlo drastična, posebno jer je dobio veliki publicitet u inozemnom tisku. Zbog toga će na području Like i Primorja stići iz Srbije i Bosne bataljuni žandara i vojske koji će započeti s osvetom.³⁴ Uhićeni su svi akteri “Velebitskog ustanka”, a da bi se stanovništvo maksimalno zaplašilo monarho-fašistički režim je organizirao suđenje većem broju Hrvata u Beogradu te su osuđeni na drastične kazne, vješanje, strijeljanje i kazne zatvora.³⁵ Unatoč teškim političkim prilikama, “Napretkova” podružnica u Gospiću nastavit će i dalje požrtvovno prikupljati prihode za najsiromašnije, priređivati povremeno Ćirilo-Methodske zabave na kojoj je 1932. godine ukupni prihod iznosio 1.740,00 din, od čega je 953,00 din doznačeno SU u Sarajevu.

Taj lijepi čin kulturnih društava naišao je na opće razumijevanje cjelokupnoga gospićkog kraja. “Napredak” je u nekoliko godina svoga rada u Gospiću stekao velike zasluge u cijeloj Lici. Shvaćajući svu važnost materijalnog podupiranja učeničke omladine u njezinu školovanju baš u pasivnoj Lici, središnjica “Napretka” u Sarajevu posvetila je osobitu brigu ličkoj učeničkoj omladini pa bez obzira na koristi koje je cijela organizacija “Napretka” imala od svoje podružnice u Lici, nastojala je svake godine dati potporu baš ličkim učenicima.

Inicijativom gospićke podružnice, u Otočcu je 20. IX. 1931. godine utemeljena podružnica te je izabran cjelokupni Upravni odbor.³⁶ Time se

³³ Velebitski ustanak ima svehrvatski karakter jer su u njemu sudjelovali ne samo Ličani, nego Hrvati iz drugih krajeva, posebice iz Dalmacije i Primorja. Bilo je i Hercegovaca (spomenuti Andrija Artuković, Rafael Boban i dr.). Petorica ustanika (R. Boban, A. Pejković, M. Maršić, V. Baljak i J. Kujundžić) došla su iz Belgije, a nekoliko desetaka iz Italije. Obitelj Devčić iz Podgorja (Lukovo Šugarje) dala je tri ustanika (Pavla, Stipu i Martina). Ustanak je počeo 7. IX. 1932., a središte mu je bilo u Brušanima gdje je skupina dobro naoružanih ljudi napala žandarmerijsku postaju, a zatim i blokirala stanove njezinih komandira, Jove Batunice i njegova zamjenika, podnarednika Ilije Petrovića, koji je kao sadist prema Hrvatima bio poznat u Brušanima i cijeloj okolici Gospića. Akcija je izvedena munjevitom i uspješno, tako da su Brušani simbolički ostvarili prvi slobodni teritorij nezavisne hrvatske države. Ivan BIONDIĆ, “Velebitski ustanak: rasap Versailleske Europe“, *Hrvatski iseljenički zbornik*, 223.

³⁴ Nikola BIČANIĆ, *Vila Velebita*, Zagreb 1992., 17.

³⁵ Na suđenju koje je održano u Beogradu 1933. Jure-Juco Rukavina osuđen je na smrt, kasnije je kazna preimenovana na kaznu doživotnog zatvora; Josip Čačić i Ante Malbaša na doživotni zatvor; Josip Japunčić na 15 godina zatvora i Berislav Bedeković na 18 godina. Inače uhićene su bile 224 osobe, koje su i procesuirane, dok je na tisuće osoba bilo uhićeno i nakon zlostavljanja pušteno na slobodu. Ivan BIONDIĆ, n. dj., 223.-224.

³⁶ Podružnica Otočac održala je svoju osnivačku skupštinu 20. IX, 1931. te je izabran sljedeći Upravni odbor: predsjednik Grga Starčević, župnik i dekan; tajnik Slavko Furdek, profesor; blagajnik, Venceslav Žubrinčić bankarski ravnatelj; odbornici, Ivan Lovriček, profesor, i Josip Banić, vjeroučitelj te Marko Grgić, geodet; zamjenici, Karlo Mirth,

nastavio ciklus osnivanja novih podružnica "Napretka" iako u otežanim uvjetima s jasnim ciljem širenja nacionalne i kulturne svijesti, unatoč permanentnom ugnjetavanju Vlade iz Beograda. Rad podružnice nastavio se na području cijele Hrvatske. Tako je prema izvješću XVIII. glavne godišnje skupštine HKD "Napredak" održane 3.-5. VII. 1932. godine u Mostaru, samo tijekom 1932. godine osnovano 14 podružnica i 9 povjerenstava,³⁷ dok je prema izvješću Središnje uprave "Napretka" iz Sarajeva krajem 1931. godine bilo 124 podružnice, tj. 84 podružnice i 40 povjerenstava, a tijekom 1932. godine osnovano je još 19 podružnica. Aktivnosti HKD "Napredak" nailazile su na sve veće nerazumijevanje vlasti, koja će zabraniti rad podružnica. To je došlo do izražaja neposredno nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra 1929. godine, kada su mnoge "Napretkove" organizacije u Hrvatskoj raspuštene.

Uprava policije u Zagrebu predložila je 14. travnja 1932. godine Odjeljku državne zaštite Banske uprave Savske banovine "da se hrvatsko kulturno društvo 'Napredak' glavna podružnica Zagreb i sve podružnice toga društva u Savskoj banovini-raspuste, povodom proslave 10-te godišnjice osnivanja podružnice", a zatim se pregledom "Imenika članova" utvrdilo da je "ogroman broj članova evidentisan kod ove uprave policije zbog svog protudržavnog djelovanja", to su "u prvom redu studenti, koji su sudjelovali kod dažkih nemira i demonstracija u zadnje vreme i koji su poznati iz ranijih akcija uperenih protiv države". U "izvadku iz političke evidencije" navedeno je 228 takvih članova, od kojih su neki i s gospićkog područja ili su svojim radom jedno vrijeme i tu djelovali. Tako je 10. listopada 1932. godine raspuštena i "Napretkova" glavna podružnica u Zagrebu.³⁸ (Ista je odmah podnijela žalbu, zatim predstavku,

potpukovnik u miliciji i dr. Dane Miletić, sudac; u Nadzorni odbor Franjo Častek, blagajnik i Ivan Čulinović, trgovac. Napredak, Glasilo HKD "Napredak" u Sarajevu, God. VII, broj 8., Sarajevo, kolovoz 1932., 74.

³⁷ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1932./33., Sarajevo 1931., 1.-2.

³⁸ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond: Savska banovina, pov. II. br. 649/1935. U odgovoru na žalbu uprave Glavne podružnice HKD "Napredak" u Zagrebu na odluku o raspuštanju Uprava policije u Zagrebu odgovorila je 22. travnja 1933. g. Odjeljku za državnu zaštitu Banske uprave Savske banovine, koji je tražio obrazloženje, sljedeće: "Hrvatsko prosvetno i kulturno društvo "Napredak" glavna podružnica Zagreb u zadnje dvije godine razvilo je, umesto svojih kulturnih ciljeva označenih u pravilima, znatnu i pogubnu separatističko-frankovačku propagandu i agitaciju, ne samo na području grada Zagreba, nego cele Savske banovine. Upravni odbor tog društva sastojao se iz zgoljnih frankovaca i neprijatelja državnog i narodnog jedinstva. Svaka njihova akcija i svaki njihov gest bili su propagiranje hrvatstva i negiranje jugoslavenstva. Uvidom u njihove društvene knjige moglo se ustanoviti, da su velikim delom davali potpore studentima, koji su zbog separatističkih i protudržavnih ispada i demonstracija bili policijski kažnjavani, te takovima, koji su se naročito isticali u protudržavnom radu". Zato za upravnika policije "nema nikakve sumnje, da bi to društvo, ako bi mu se delovanje opet dozvolilo, opet nastavilo jednakim radom, kao i do sada." Rad je "Napretku" u Zagrebu dopušten kada su "odgovorni funkcioneri spomenutog društva dali garanciju potpisanom (upravniku policije), da će se u budućem svom radu rukovoditi jedino društvenim ciljevima u granicama društvenih pravila i postojećih zakonskih propisa, te da će na prvoj glavnoj Skupštini eliminisati sve nepodesne ličnosti iz sadanjeg Upravnog odbora.

dok joj nije 1935. godine ponovno dopušteno osnivanje i rad.) Sličan proces tekao je i u drugim mjestima Savske banovine.

Tako se i za gospićku podružnicu na prijedlog sreskog načelnika u Gospiću "tražila od Odseka za državnu zaštitu Banske uprave da se zbog poznatog 'Velebitskog ustanka' tj. separatističkih težnji, članova HKD 'Napredak', odredi raspuštanje toga društva i konfiskovanje njegove imovine." U Izvješću sreskog načelnika u Gospiću od 11. X. 1932. godine upućenog Kr. banskoj upravi II. pod brojem 2408 pov. 1932., se ističe: "Ovdašnja podružnica HKD "Napredak" čija centrala u Sarajevu vodena je od lica koja se ni na koji način ne mogu oceniti kao prijatelji države i režima. Predsjednik je Pichler Antun, penzionisani A.U. vojni kapetan, potpredsjednik je Artuković dr. Andrija, advokat, glavni organizator ustaške organizacije u ovom kraju, koji se sada nalazi u begstvu, tajnik je Hećimović Luka, solicator, dok dr. Kasumovića ovdašnjeg advokata i isti je također umješan u ustašku aferu, te uhapšen. Čitav ostali odbor sastavljen je od lica, koja su sada pod stalnom policijskom paskom, kao sumnjivi i nepouzdana. Iz same činjenice, da su napred navedena lica vodila ovdašnju podružnicu 'Napretka', jasno se zaključuje u kakvom se je smeru kretao rad toga društva i na koji je način društvo kulturno jačalo hrvatski narod u ovom kraju, pa radi toga molim da se hitno odredi raspuštanje toga društva i konfiskovanje njegove imovine."³⁹

Očito je vlastima najlakši način za onemogućavanje rada "Napretkove" podružnice bilo političko obilježje, a pojedine njezine članove dovele su u vezu s ustašama. Ubrzo je stigla Odluka Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu od 13. X. 1932. godine kojom se HKD "Napredak" podružnica u Gospiću raspušta.⁴⁰ Bio je to težak udarac koji je pogodio Liku i članove "Napretka", a ponajviše čestitu sirotinju, kojoj će manjkati potpora društva.

³⁹ HDA, Fond: Savska banovina, pov. II. br. 26448/1932.

⁴⁰ HDA, Fond: Savska banovina, pov. II. br. 26448/1932.

U odgovoru Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu od 13. X. 1932. donosi se Odluka, a na prijedlog sreskog načelnika u Gospiću, "a na osnovu čl. 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima od 18. septembra 1931., ova Kr. banska uprava, rešava da se hrvatsko prosvetno i kulturno društvo "Napredak" podružnica Gospić raspušta". Dalje se u Odluci navode razlozi "prema zvaničnom utvrđenju sreskog načelnika u Gospiću kao nadzorne vlasti nad ovim udruženjem u smislu čl. 6., 7., 8. i 9, Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima društvo "Napredak" podružnica Gospić, u svom društvenom delovanju ne rukovodi se odobrenim društvenim pravilima, nego je ispoljavanjem plemensko-separatističkog smera pokazalo, da osim pravilima predviđenog cilja ide i za drugim političkim ciljevima protivnima današnjem državnom poretku". U završnom tekstu Odluke se ističe "kako je hrvatsko prosvetno i kulturno društvo 'Napredak' podružnica Gospić tim svojim radom ogrešilo o odredbe čl. 11. al. 1. citiranog Zakona ukazuje se ova odluka na zakonu osnovanom. Žalba dozvoljena u roku 15 dana od dana dostave ove odluke na Ministarstvo unutarnjih poslova u beogradu putem ove Kr. banske uprave."

017: 2013

KRALJEVSKA BANSKA UPRAVA SAVSKE BANOVINE U ZAGREBU.

Pov. II. D. Z. broj: 26.448 1932. U Zagrebu, dne 13. oktobra 1932.

Predmet: Hrvatsko prosvetno i kulturno društvo "Napredak" podružnica Gospić, - raspust.

reprezentovano i: M. M. 18/18. Oz

(MPC)

MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA,
Odeljenju za državnu zaštitu

BEOGRAD.

Čast mi je u prilogu dostaviti prepis odluke, kojom se raspušta hrvatsko prosvetno i kulturno društvo "Napredak" podružnica Gospić, s molbom na znanje i nadležnost.

Zamenik bana

Pomoćnik :

REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
KRALJEVSKA BANSKA UPRAVA SAVSKE BANOVINE
U ZAGREBU
1932
Beograd 17.

(Signature)

*2 kod
kancelarij
A. G. ...*

Faksimil prijepisa odluke o raspuštanju podružnice HKD "Napredak" u Gospiću koju su vlasti Savske banovine poslane Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu 13. listopada 1932.

U žalbi koja je uslijedila 22. X. 1932. godine ministru unutrašnjih poslova u Beograd, posredstvom sreskog načelnika u Gospiću moli se da se HKD "Napredak" omogući ponovni rad, jer "podružnica se nikada nije bavila drugim već samo kulturnim i povijesnim radom, te je olakšala mnogu bijedu i otrla mnogu sirotinjsku suzu".⁴¹

Međutim, u Odluci Ministarstva unutrašnjih poslova od 23. XI. 1932. godine se ističe da se žalba odbacuje kao neosnovana te i dalje ostaje na snazi prvotna Odluka o raspuštanju podružnice u Gospiću. Time se nastavio pritisak na HKD "Napredak", ali i na sve Hrvate u Lici, posebno nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseilleu 1934. čime su se pojačale represivne mjere u Hrvatskoj. Unatoč teškoj političkoj i ekonomskoj situaciji u Hrvatskoj, a prema izvješću SU "Napretka" o radu u društvenoj godini 1932./33. bilo je ukupno 124 podorganizacija i to 84 podružnice i 40 povjerenstva. Tijekom 1932. osnovano je 19 podružnica, dok su neke prestale raditi, među kojima su zagrebačka, gospićka, ogulinska, senjska, karlovačka, crikvenička, osječka i krapinska.

Ekonomska kriza koja je pogodila sve slojeve društva, pogodila je osjetno i cijelo društvo zbog čega je smanjena članarina, prema prilikama pojedinaca. Ali javljale su se nove inicijative. Tako je 1933. godine osnovana *Napretkova kulturno-historijska zbirka*, koju je hrvatsko kulturno društvo "Napredak" osnovalo u smislu svojih pravila i očuvanja kulturne zbirke. Poseban doprinos "Napretkovoju" kulturno-historijskoj zbirci pridonijeli su Dragutin Hofbauer, Antun Martinović i Josip Troyer.⁴² Neke podružnice u Lici kao Perušić, uspjele su u 1932. godini skupiti u raznim prilikama ukupno 676 dinara. Posebno je značajan rad "Napretkove središnje knjižnice" utemeljene 1928., koja će imati 1067 brojeva inventariziranih djela u 1 234 primjerka, a 1934. ima 14.410 inventariziranih djela u 18.378 primjerka. Isticala se svojim radom i "Napretkova zadruga", koja je 14. IV. 1934. navršila deset godina svoga djelovanja. Za tih deset godina ona je pokazala u svom razvitku neobično povoljan i rijedak napredak, čime je pred čitavom javnošću manifestirala sposobnost za rad i na privrednom području. Tako je krajem 1933. godine bilo 6 061 zadrugara, a uplaćenih udjela je bilo 1.371.240,00 din.

Tako je unatoč političkim i ekonomskim teškoćama rad HKD "Napredak" tekao, premda prigušeno, ali nije posve jenjao. U 1933./34. godini isplaćeno je 91.174,00 din za srednjoškolske stipendije i 95.000,00 din za visokoškolske stipendije.⁴³

⁴¹ HDA, Fond: Savska banovina, Pov. II. br. 26448/1932. Žalba HKD "Napredak" u Gospiću, ministru unutarnjih poslova u Beograd.

⁴² *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1933., Sarajevo 1932. Iz godišnjeg izvješća S. U. "Napretka" o radu u društvenoj godini 1932./33., 1. i 25.

⁴³ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak" u Sarajevu, god. X, br. 2., Sarajevo 1935., 87.

 КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
 МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
 Београд
 III бр. 51787
 23. новембра 1932 год.
 Београд

Хрватско просветно и културно друштво „Напредак“ подружница Госпић јалило се овом Министарству на одлуку Краљевске банске управе савске бановине Пев.Д.З.бр.26448 којом је ово друштво распуштено. По овој благовремене изјављеној жалби Министарство је размотрило ожалбену одлуку, сва акта као и наведе у жалби, па на основу чл.76 Закона о унутрашњој управи и §§ 114,120 и 123 Закона о општем управном поступку доноси

О Д Л У К У

да се одобри одлука Краљевске банске управе као на закону основана из разлога изнетих у њој – § 123 Закона о општем управном поступку, а да се жалба као неумесна одбаци.

О овоме известити Краљевску банску управу и жалиоца.

Такса из т.бр.6 закона о таксама је плаћена и прописно поништена.

Одлучено у Министарству унутрашњих послова 12 новембра 1932 год. III бр.51787.

По овлашћењу
 Министра унутрашњих послова
 Помоћник,

[Handwritten signature]

Faksimil odluke Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu od 12. studenoga 1932. kojom se odbija žalba podružnice HKD "Napredak" u Gospiću i odobrava odluka vlasti Savske banovine o njezinu raspuštanju

Obnova rada i djelatnost podružnice u Gospiću 1935.-1945.

Nakon atentata u Marseillieu nad kraljem Aleksandrom 9. listopada 1934. godine u Jugoslaviji je pojačana protuhrvatska represija. Tako su u Sibinju kod Slavenskog Broda 19. veljače 1935. godine poslije mise u seoskoj crkvi, u izbornim pripremama, mjesni žandari pobili osam seljaka ("Sibinjske žrtve"), nekoliko ih ranili, a nekolicinu odveli u brodski zatvor gdje su premlaćeni i zatim osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. Sličan pokolj počinili su žandari 1937. godine u Senju, pucajući u

mladiće i djevojke iz Gospića, koji su s hrvatskom zastavom došli na koncert Hrvatskog pjevačkog zbora "Trebević" iz Sarajeva. Tom prilikom žandari su ubili sedmero mladih Hrvata ("Senjske žrtve"), zbog čega će naići na veliku osudu hrvatskog pučanstva.

Početakom 1935. godine u Gospiću jača nacionalna svijest kao odgovor na diktaturu i progone, Hrvati se homogeniziraju i okupljaju oko HSS-a. To su pokazali izbori za Narodnu skupštinu 1935. godine na kojima je udružena opozicija s dr. Vlatkom Mačekom na čelu unatoč terorom dobila 37,4% glasova, zbog čega su vlasti prisiljene na popuštanje pa se obnavlja kulturni i politički život u Gospiću.⁴⁴ Tako je već početkom 1935. godine obnovljena "Napretkova" podružnica u Gospiću, koja postaje jedna od najznačajnijih podružnica. U proširenju svog djelovanja osnovana je 10. VI. i omladinska sekcija "Napredak", u koju je bilo učlanjeno oko 50 omladinaca koji su pred kraj 1932. godine činili Hrvatsko kulturno omladinsko društvo "Matija Gubec" u Gospiću, kojemu je do 1935. godine bilo zabranjeno djelovanje.

Društvo je za svoga desetogodišnjeg postojanja odgojilo velik broj učenika i studenata osposobivši ih za kulturno i javno djelovanje pa je za Gospić i Liku bila velika šteta što je taj rad morao prestati.

Međutim, gospićka omladina će prijeći u "Napretkovu" omladinsku sekciju, koja će im nadomjestiti "Matiju Gubca", pa će omladinska sekcija za Gospić biti važna kao što je do svoga prestanka bilo i Hrvatsko kulturno omladinsko društvo "Matija Gubec". Pročelnikom sekcije imenovan je po "Napretkovom" Upravnom odboru Joso Rosandić, koji je uspio okupiti u "Napretkovu" sekciju velik broj mladeži, koja je osnovala svoj tamburaški, pjevački i laički zbor. Tamburaški zbor radit će po intencijama "Hrvatske tamburice", pjevački pod nadzorom "Sklada", a laički zbor pod vodstvom MHKD, koji je postao redoviti član Matice.⁴⁵

Zbog proširenog djelovanja društva, iznajmljuju se za "Napredak" i njegovu omladinsku sekciju u zajednici s Gospodarskom slogom nove prostorije, pa će tako biti omogućeno kvalitetnije djelovanje "Napretka", posebno njegovoj omladinskoj sekciji. S ovako proširenim i organiziranim radom "Napretka" u Gospiću kao središtu Like, društvo je postiglo velike uspjehe i još značajnije nego u svome djelovanju do zabrane 1932. godine. Tako je već 5. VII. 1936. priređen u organizaciji "Napretka" u Gospiću Ćirilo-Methodski dan, slavila se je Sveta misa za sve poginule i umrle članove HKD "Napredak" te je također priređen koncert na Kolakovcu uz sudjelovanje vatrogasne glazbe.

⁴⁴ HDA, Fond: Savska banovina, Pov. II. D.Z. 30 249/1933. Rješenjem Kr. banske uprave Savske banovine u Zagrebu od 25. X. 1933., br. pov. II. D.Z. 30249 ponovno je dopušten rad, na temelju društvenih pravila odobrenih rješenjem Ministarstva unutar-njih djela od 17. XI. 1921., br. pov. 1777. B.H., Glavnoj podružnici u Zagrebu. Glavna je podružnica odmah otpočela s plodonosnim radom, koji će mnogo pridonijeti realizaciji velikih zadataka određenih Središnjoj upravi po Glavnoj godišnjoj skupštini.

⁴⁵ *Napredak*, Glasilo HKD "Napredak" u Sarajevu, God. XI, br. 7., Sarajevo 1936., 112.

Društveni rad HKD "Napredak" nije nimalo zaostajalo, štoviše Uprava Glavne podružnice u Zagrebu će, kako se ne bi ponovila nova zabrana gospićkoj i drugim "Napretkovim" podružnicama u Savskoj banovini prilikom promjena pravila i godišnjih izbora novih uprava, poslati zamolbu Banskoj upravi Savske banovine, za novu pismenu okružnicu kojom bi se uputili podređeni organi vlasti "da ne stavljaju osnivanju naših podružnica nikakve zapreke, jer je njihov rad kulturnog i prosvjetnog značenja, a da ne naglašavamo njihov humani rad".⁴⁶

U izmijenjenim okolnostima ova intervencija postigla je uspjeh, nakon čega će uslijediti obnova i utemeljenje novih podružnica. Tako je na konstituirajućoj Skupštini održanoj 25. III. 1936. osnovana podružnica u Lovincu, a za predsjednika je izabran Vid Blažević, žandarski narednik u miru.⁴⁷ U Karlovcu 1. IX. 1936. godine za predsjednika je izabran Nikola Marić, a 28. IX. iste god. u Ogulinu za predsjednika je izabran Dragutin Kukulj, itd.

Naime, prema izvješću SU "Napretka" u Sarajevu o radu u društvenoj godini 1935./36. ističe se da je krajem 1935. godine bilo ukupno 138 podorganizacija i to 103 podružnice i 35 povjerenstava. Tijekom 1936. godine osnovane su odnosno ponovno su proradile sljedeće podorganizacije: Gospić, Slavenska Požega, Okučani, Brgat, Guča Gora, Brajkovići, Karlovac, Knin, Stari Grad, Tihaljina, Ston, Tomislav Grad, Sušak, Ogulin, Senj, Slano, Vitina, Krapina, Zaton, Zemun, Livno, Banići, Omiš, Lukovac, Gornji Vakuf, Čitluk, Bakar, Novi Sad i Rude kraj Samobora, a prestale su s radom podružnice: Dubrovnik, Gorica kraj Vitine, Grude, Pećnik i Otočac. Dakle, krajem 1936. godine bilo je ukupno 176 podorganizacija i to 140 podružnica i 36 povjerenstava.⁴⁸ Očito da je zbog otklanjanja nepotrebnih i nezakonitih smetnji došlo do sve veće organiziranosti podružnica u Hrvatskoj. Osnivanjem novih podorganizacija povećao se i broj članova. Tijekom 1936. godine upisalo se 29 doživotnih članova pa će krajem iste godine biti 1595 doživotnih članova, 183 dobrotvora i preko 16000 redovitih članova - ukupno oko 18 000 članova. Osim toga bilo je krajem društvene godine 5 počasnih članova, 3 zakladnika i 9 velikih dobrotvora. HKD "Napredak" se i u 36 godini istaknuo u širenju prosvjete i podupiranju hrvatskih prosvjetnih ustanova, itd.

Rad u Banovini Hrvatskoj 1939.-1941.

Jačanje i borba hrvatskoga narodnog pokreta pod vodstvom HSS-a urodila je plodom, pa će Udružena opozicija s dr. Vlatkom Mačekom na čelu na izborima 1938. dobiti 44,9% glasova. U hrvatskim kotarevima

⁴⁶ HDA, Fond: Savska banovina, Pov. II. br. 3910/1935., kut. 365.

⁴⁷ Potpredsjednik društva je Fran Brkić; tajnik Josipa Smolčić, učiteljica, blagajnik Mato Tomljenović, trgovac; odbornici Andrija Depeder, župnik, Slavko Vukelić, učitelj i Pajo Blažević, trgovac; Nadzorni odbor čine Ante Blažević, predsjednik općine i Frano Brkić, trgovac. *Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1936.*, Sarajevo 1935., 79.

⁴⁸ Isto, 82.

bio je najveći odaziv glasača, što govori o dubokoj ozbiljnosti, samosvijesti i težnji Hrvata za oslobođenjem od srpskog hegemonizma. Tako primjerice u kotaru Gospić od 10 489 upisanih glasača za dr. Mačeka je glasovalo 4 314, za Vladu 2 745 glasača, dakle više od 2 206 glasača dalo je potporu dr. Mačeku, za razliku od 1935. g. kada je glasovalo 2 108 glasača.⁴⁹ Bio je to znak duboke političke zrelosti i težnje Hrvata da ponovo imaju svoju državu u kojoj će sami vladati bez stranog tutorstva ili inicijativa susjednih država.

S obzirom na zaoštavanje međunarodnih prilika u Europi i naziranje početka rata, to se hrvatsko pitanje nije moglo dalje odgađati ako se htjelo spasiti Jugoslaviju od raspada. Stoga dolazi do pregovora Dragiše Cvetkovića, novog predsjednika Vlade i dr. Vlatka Mačeka, predsjednika oporbenog HSS-a glavne hrvatske političke snage, koja se zauzimala za rješenje hrvatskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji. Rezultat pregovora između vladajućih vrhova Kraljevine Jugoslavije i hrvatske oporbe jest "Sporazum o stvaranju Banovine Hrvatske", potpisan 26. VIII. 1939. godine, koji se prema potpisnicima naziva i sporazum Cvetković-Maček.⁵⁰ Time su se Hrvati jasno opredijelili za hrvatsku opciju, i nastavak, osim političke, kulturne i prosvjetne borbe na prostorima Banovine Hrvatske i šire.

Tako će HKD "Napredak" u Gospiću nastaviti sa svojom djelatnošću. Prema izvješću Skupštine podružnice 1938./39. godine imala je ukupno 160 članova. Ukupni prihodi su iznosili 5.185,00 din, od čega su isplaćeni upravni troškovi i stipendije te potpore za učenike i studente, dok je 289,50 din doznačeno Središnjici u Sarajevu. Bila je to uspješna godina, unatoč teškim političkim i ekonomskim prilikama. Na izvanredne potpore isplaćeno je 400,00 din, a za redovite stipendije 3.500,00 din. Jedan pitomac nalazio se u konviktu kralja Tomislava u Sarajevu, za čije se uzdržavanje tereti podružnica.

Ratna psihoza i predizborna groznica nisu omele priredbe ali društvo je intenzivno radilo na smanjenju nepismenosti u Lici, širenjem "Napretkovih" izdanja, a osobit uspjeh imalo je djelovanje "Napretkove" hrvatske glazbe u Gospiću, koja je svesrdno prihvaćena. Povremeno su održavane literarne večeri, a zimi i nekoliko čajanki gdje su se članovi društva međusobno upoznavali i izmjenjivali iskustva. Rad omladinske sekcije

⁴⁹ U Ogulinu je od ukupnog broja glasača 66,96% glasovalo za dr. Mačeka, a 32,99% za dr. M. Stojadinovića, dok je u Perušiću 90,63% glasovalo za dr. Mačeka. Dakle, u Banskoj Hrvatskoj, Hrvati pokazuju visok stupanj nacionalne svijesti, pa je od ukupnog broja upisanih glasača 902 149, za dr. Mačeka 1938. glasovalo 565 908 (78,93%), dok je za dr. M. Stojadinovića glasovalo svega 152 085 glasača ili tek 21,46% glasača. Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb 1939., 31.-33.

⁵⁰ I dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti, tim Sporazumom Banovina Hrvatska dobila je uz bana Ivana Šubašića i bansku upravu i svoj Sabor, te zakonodavnu, upavnu i sudsku autonomiju, koja joj se bez njezina pristanka nije mogla ni oduzeti ni smanjiti. Time su postavljeni temelji federalne ili složene države, nasuprot dotadašnjem državnom velikosrpskom centralizmu. Sjedište Banovine Hrvatske bilo je u Zagrebu. Hrvoje MATKOVIĆ, n. dj., 160-179.

posebno se isticao na gospodarskom polju, oko nabave i dopreme voćnih sadnica te održavanja popularnih predavanja iz voćarstva i ratarstva.

“Napredak” je već u početku svoga djelovanja uočio veliku važnost internatskog odgoja hrvatske mladeži, stoga će podružnica u Gospiću nastojati svake godine omogućiti određenom broju pitomaca da pohađaju konvikte u Zagrebu ili Sarajevu. “Napretkovi” konvikti su pokazali da su u stanju izgrađivati nacionalno svjesnu omladinu, jer se u njima formiraju glavne crte osobnosti, a ne samo čovjekov nacionalni pogled. Iako u ostalim godišnjim izvješćima od 1939. do 1945. godine nalazimo tek poneki podatak o radu gospićke podružnice, on je od tada kontinuirano tekao s većim ili manjim uspjehom. To se dijelom vidi iz pregleda službenih prihoda i rashoda gospićke podružnice. Tako se u godišnjem izvješću 1939./40. godine vidi da je unatoč ratnim teškoćama podružnica imala 173 člana te ukupni prihod od 3.871,50 din, od čega je uplaćeno na račun SU “Napretka” u Sarajevu 978,00 din, dok je podružnica raspolagala za različite potebe s 2.407,00 din.⁵¹

I dok su neke podružnice u Hrvatskoj 1939. prestale s radom, gospićka “Napretkova” podružnica unatoč ratnim neprilikama nastavlja rad. Taj rad nije prestao ni tijekom 1941.-1945. godine, iako je on tekao u puno težim okolnostima i s manjim brojem članova.

Djelovanje “Napretkove” podružnice tijekom NDH-a 1941.-1945.

Ratne okolnosti u Hrvatskoj i Europi prouzročile su brojne smetnje i zapreke HKD “Napredak” koje je djelovalo u otežanim uvjetima. U godišnjim izvješćima za ovo razdoblje nalazimo tek poneki podatak. Tako se za društvenu godinu 1941./42. prema godišnjem izvješću SU “Napretka” među podružnicama koje “zbog rata i ostalih neprilika nisu mogle postići veće rezultate, već su se ograničile samo na ubiranje članarine i održavanje veze sa Središnjicom nalazi se i gospićka podružnica “Napretka”.”⁵²

Situacija u Lici i Gospiću bila je znatno teža zbog ratnih djelovanja sukobljenih strana odnosno oružanih snaga NDH-a, Talijana, četnika i partizana, posebno od jeseni 1942. Zbog toga se javlja velik broj izbjeglica u gradu Gospiću i okolici, posebno zbog četničkih zločina nad hrvatskim pučanstvom. U skrb o njima uključili su se i članovi “Napretkove” podružnice. Iako je veći dio članova “Napretka” bio mobiliziran ili raspoređen na druge dužnosti iz Izvješća za 1942./42. godine gospićka podružnica imala je 67 redovnih članova. Ukupni prihod je iznosio 4.459,50 kn; od toga je uplaćeno na račun SU “Napretka” u Sarajevu 600,00 kn dok je na raspolaganju podružnici ostalo 1.184,50 kn. Unatoč

⁵¹ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1940., Sarajevo 1939. Iz godišnjeg izvješća SU “Napretka” o radu u društvenoj godini 1939./40. U kalendaru nalazimo i podatke za Gospić.

⁵² *Napredak*, Glasilo HKD “Napredak” u Sarajevu, God. XVIII, br. 1., Sarajevo, siječanj 1943., 129.

svim poteškoćama “Napredak” je nastojao učiniti sve da ostane na visini svoga prijašnjeg rada.

Međutim, zbog rata i ostalih neprilika, prema izvješću SU “Napretka” u Sarajevu, nije se moglo pristupiti osnivanju novih podružnica, štoviše s radom je prestalo 18 podružnica, dok jedan dio podružnica zbog otežanih uvjeta radi s ograničenim mogućnostima. Snagu društva činili su redoviti članovi, koji su svojim velikim brojem bili oslonac za širenje društvenih probitaka, ali i glavni oslonac za redovito financiranje društva. Tijekom 1942./43. godine društvo je imalo 80 podružnica i 8 povjerenstava s 15 452 člana i to: 7 počasnih, 3 zakladnika, 11 velikih dobrotvora, 197 dobrotvora, 1 762 doživotna člana i 13 472 redovita člana.⁵³

U Gospiću je podružnica djelovala u otežanim uvjetima pod vodstvom Milana Japunića, potpredsjednika Mate Žagara; tajnika Jurja Butkovića, blagajnika Vilima Laha i dr. Neki članovi “Napretka” su umrli kao Vlado Krpan i Mile Pavelić, koji su nesebično potpomagali rad gospičke podružnice.⁵⁴ Iznimnim zauzimanjem predsjednika “Napretka” u Zagrebu, Viktora Sedmaka i njegove supruge Fanike, osnovana je SU “Zaklada”

PREGLED PRIHODA I RASHODA
PODRUŽNICE HKD “NAPREDAK” GOSPIĆ 1926 - 1945

GODINA	PODRUŽ.	BROJ ČLAN.	UKUPNI PRIHODI u Din	RASHOD			ZARADA	UŽIVA POGODN.
				Na Rn S.U.N.	Na Rn podo.	UKUPNO		
1926/27.	GOSPIĆ	-	700,00	-	-	-	700,00	600,00
1927/28.	GOSPIĆ	203	-	-	-	-	-	-
1928/29.	GOSPIĆ	-	13.776,75	6.288,50	-	6.288,50	7.488,25	8.450,00
1929/30.	GOSPIĆ	-	15.784,00	2.056,75	7.804,98	9.861,73	5.922,27	7.850,00
1930/31.	GOSPIĆ	205	8.528,42	750,00	1.810,50	2.560,50	5.967,92	6.800,00
1931/32.	GOSPIĆ	175	9.388,68	1.060,00	771,00	1.831,00	7.557,68	16.250,00
1932/33.	GOSPIĆ	-	1.470,00	954,00	-	954,00	516,00	8.000,00
1935/36.	GOSPIĆ	153	7.793,10	978,00	1.649,60	2.627,60	5.165,50	3.100,00
1936/37.	GOSPIĆ	120	8.701,75	297,00	4.973,75	5.270,75	3.431,00	7.300,00
1937/38.	GOSPIĆ	153	6.745,00	635,00	827,50	1.462,50	5.282,50	10.150,00
1938/39.	GOSPIĆ	160	5.185,00	289,50	1.230,00	1.519,50	3.665,50	13.450,00
1939/40.	GOSPIĆ	173	3.871,50	978,00	486,50	1.464,50	2.407,00	8.300,00
1940/41.	GOSPIĆ	120	3.996,25	960,00	1.065,00	2.025,00	1.971,25	2.500,00
1941/42.	GOSPIĆ	-	-	-	-	-	-	-
1942/43.	GOSPIĆ	67	4.459,50	600,00	1.184,50	1.784,50	2.675,00	2.000,00
1943/44.	GOSPIĆ	-	-	-	-	-	-	-
1944/45.	GOSPIĆ	-	-	-	-	-	-	-
1945/46.	GOSPIĆ	-	-	-	-	-	-	-

⁵³ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1943., Sarajevo 1942., 297.

⁵⁴ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1945., Sarajevo 1944., 264.

Viktora i Fanike Sedmak za izgradnju "Napretkova" visokoškolskog pitomištva u Zagrebu. Podaci o broju članova, prihodima i rashodima te zaradi na osnovi izvješća "Napretkove" podružnice u Gospiću podnijetog Središnjoj upravi "Napretka" i objavljenog u društvenim glasilima i kalendarima od 1926. do 1945. godine mogu se vidjeti u priloženoj tablici. Prema istim izvorima napravljen je i popis članova za koje postoje podaci. Vjerojatno popis nije potpun budući da mnoge promjene nisu bile javljene Središnjoj upravi i objavljene, pa je moguće da je netko i izostavljen. Popis pokazuje da se u upravi "Napretkove" podružnice u Gospiću nalazilo više značajnih ličnosti iz političkog, kulturnog i društvenog života toga grada. Svi oni su svojim radom pridonosili širenju "Napretkovih" ideja, ali i razvijanju i jačanju nacionalne svijesti, kulture i gospodarstva u Gospiću i Lici.

POPIS članova odbora Podružnice
HKD "Napredak" u Gospiću 1926.-1945.

Predsjednici:	1. Antun Pichler, trgovac	(1926.-1932.)
	2. Antun Pichler, trgovac	(1935.-1937.)
	3. Ivan Murković, kapetan u miru	(1937.-1940.)
	4. Milan Japunčić, profesor	(1940.-1945.)
Potpredsjednici:	1. Vilim Puljko, profesor	(1926.-1931.)
	2. Dr. Andrija Artuković, odvjetnik	(1931.-1932.)
	3. Ivan Murković	(1935.-1937.)
	4. Rudolf Strojny	(1937.-1938.)
	5. Milan Japunčić	(1938.-1939.)
	6. Mate Žagar, trgovac	(1939.-1945.)
Tajnici:	1. Stjepan Mažar, učitelj	(1926.-1930.)
	2. Luka Hećimović	(1930.-1932.)
	3. Ive Stilinović	(1935.-1936.)
	4. Luka Hećimović, učitelj	(1936.-1940.)
	5. Juraj Butković, učitelj	(1940.-1945.)
Blagajnici:	1. Josip Topličan, inž. agronomije	(1926.-1930.)
	2. Juraj Vukšinić, urar	(1930.-1932.)
	3. Nikola Matijević	(1935.-1936.)
	4. Ivan Tomljenović	(1936.-1937.)
	5. Zlatko Žagar	(1937.-1938.)
	6. Matilda Miškulin, činovnik	(1938.-1939.)
	7. Vilim Lah	(1939.-1945.)
Odbornici:	Milan Vuković, Drago Bedeković, Pavao Pavičić	(1926.-1928.)
	Dr. Andrija Artuković, Pavao Pavičić, Ivan Bučonić	
	Zora Bušljeta, Ljuba Topličan	(1928.-1930.)

	Ante Ćutić, dr. A. Artuković, Ivo Kolašević,	
	Josip Kolaković	(1931.-1932.)
	Juraj Vukšinić, Rudolf Strojny, Vladimir Kargačin	(1935.-1936.)
	Ivo Stilinović, Milan Japunić, Jozo Rosandić	(1936.-1937.)
	Vladimir Krpan, Jozo Rosandić, Milan Japunić	(1937.-1938.)
	Milan Japunić, Jure Jelača, Mate Demarin	(1939.-1940.)
	Vilim Vukelić, Luka Hećimović, Jure Jelača	(1940.-1943.)
	Jure Jelača (1943.-1944.-1945.)	
Zamjenici:	Stjepan Lovrić, Jure Gracin, Zoran Bušljeta,	
	dr. Andrija Artuković	(1926.-1928.)
	Slavko Lovrić, Milan Lovrić, Josip Rosandić,	
	Ivo Adžija	(1928.-1929.)
	Luka Hećimović, Luka Adžija, Juraj Vukšinić	(1929.-1930.)
	Ivo Pavičić, Luka Andrija, Filip Jugović,	
	Marija Majerhofer	(1930.-1931.)
	Ive Kolačević, Luka Adžija	(1931.-1932.)
	Josip Kolaković, Pajo Pavičić	(1935.-1936.)
	Daniel Meštrovic, Josip Pećina	(1937.-1938.)
	Ive Stilinović, Josip Pećina	(1938.-1939.)
	Vilim Vukelić, Ive Stilinović	(1939.-1940.)
	Ivan Pećina, Tome Nikšić	(1940.-1943.)
	Tome Nikšić	(1943.-1945.)
Članovi Nadzornog odbora:	Ante Ćutić, Marija Majerhofer	(1926.-1930.)
	Pajo Pavičić, Nikola Pavičić	(1930.-1932.)
	Milan Japunić, Nikola Polić	(1935.-1936.)
	Pajo Pavičić, Nikola Polić	(1936.-1937.)
	Stjepan Mažar, Mate Žagar	(1937.-1939.)
	Jandre Brkljačić, Stjepan Mažar	(1939.-1940.)
	Ivan Murković, Jandre Brkljačić	(1940.-1941.)
	Josip Mioč, Nikola Nevjestić,	
	Ljubomir Okić	(1941.-1943.)
	Jandre Brkljačić	(1943.-1945.)

Zbog ratnih teškoća i posljedica ratnog djelovanja, već potkraj 1944. godine prestalo je s radom 49,39% podružnica, među kojima zamire i rad gospićke podružnice, koja će 1945. godine potpuno prestati s radom.⁵⁵ Jedina podružnica u Hrvatskoj koja je djelovala do kraja 1945.

⁵⁵ Krajem 1944. HKD "Napredak" imalo je 41 podružnicu i 1 povjerenstvo s 12 554 člana i to 7 počasnih, 4 zakladnika, 17 velikih dobrotvora, 211 dobrotvora, 1799 doživotnih i 10 516 redovita člana. No, unatoč ratnim neprilikama "Napredak" je 1944. podijelio 178 srednjoškolske i 8 visokoškolskih stipendija te velik broj izvanrednih pomoći i potpora. Ukupni prihodi (i rashodi) za 1943./44. iznosili su 17.185,71 kn. *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1945., Sarajevo 1944., 255.

bila je zagrebačka podružnica "Napretka", kojoj će jugoslavenska komunistička vlast 1. travnja 1949. godine zabraniti rad i oduzeti svu imovinu. Istu sudbinu doživjet će i sve podružnice u BiH pa društvo 1949. prestaje djelovati, a oduzeta mu je sva imovina.

Zaključak

"Napretkova" podružnica u Gospiću u vrlo teškim uvjetima djelovanja 1926.-1932. i 1935.-1945. uspjela je odgojiti čitav niz mladih naraštaja. U svom 16-godišnjem djelovanju podružnica je školovala je u svojim konviktima u Sarajevu i Zagrebu mnogobrojne učenike i podijelila brojne stipendije srednjoškolskoj i studentskoj mladeži. Zbog toga će "Napredak" za svoj rad u Gospiću steći velike zasluge i ugled u cijeloj Lici. Uzme li se u obzir da su ta djeca uglavnom seljačkog i radničkog podrijetla, i da ih njihovi roditelji nisu mogli školovati vlastitim sredstvima, "Napredak" je ustrajnim naporima i velikim materijalnim žrtvama mnogo toga učinio za kulturno podizanje širokih narodnih slojeva (što će se moći tek s vremenom pravo i potpuno ocijeniti).

Rad "Napretkove" podružnice isticao se posebno u širenju prosvjete i podupiranju hrvatskih prosvjetnih ustanova, organiziranjem tečajeva za seljake, održavanjem zabava i priredbi, svečanih akademija u čast poginulih hrvatskih mučenika te skupljanjem prihoda itd.

Rad "Napretkove" podružnice u Gospiću bio je značajan za jačanje kulture i za školovanje hrvatskog naroda, jačanje hrvatske narodne svijesti i olakšanje borbe za opstanak, što se u današnjim prilikama ne bi dalo ničim ni izdaleka nadoknaditi. Ideal je svakoga naprednog naroda da na kulturno-prosvjetnom području razvija što veću djelatnost, kako bi se postigao što viši kulturno-prosvjetni uspon.

O ugledu koji je stekao "Napredak" govori i podatak da su njegovi članovi bili mnogi istaknuti hrvatski uglednici i djelatnici iz vjerskog života, kulture, prosvjete, umjetnosti, znanosti, književnosti, gospodarstva, politike i drugih djelatnosti.

"Napredak" je postao sinonim hrvatstva i Hrvata Bosne i Hercegovine, izrastavši u jednu od najznačajnijih hrvatskih ustanova uopće. To potvrđuju i podaci da je HKD "Napredak" tijekom svog 47-godišnjeg djelovanja (1902.-1949.) doškolovalao i pomagao odškoloovati preko 20 000 učenika i studenta, među kojima su i dva nobelovca - Ivo Andrić i Vladimir Prelog.

Na kraju treba istaknuti da je nakon demokratskih promjena 29. IX. 1990. g. u Sarajevu pod istim imenom - *Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"* - obnovljeno, s već postavljenim programskim ciljem - promicanja hrvatske duhovnosti, svih kulturnih vrednota u hrvatskom narodu, podržavanjem znanstvenog, umjetničkog i gospodarskog rada te pronalaženjem i pomaganjem sposobnih hrvatskih učenika i studenata, ali sad u novim okolnostima.

SUMMARY

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE CHAPTER OF THE CROATIAN CULTURAL ASSOCIATION “NAPREDAK” IN GOSPIĆ (1926-1945)

In this work, the author underlines the importance of the Association “Napredak” in the cultural enlightenment and advancement of Croatian national conscience among the population of Gospić. This association enabled the education of youth in Lika, one of the poorest regions of Croatia. The preamble of its charter explains how the association was formed during Austro-Hungarian times. After the introduction of King Alexander Karadjordjević’s dictatorship, the chapter of Napredak in Gospić was dissolved (1932). The chapter was revived in 1935, and successful continued to reduce illiteracy, increase its own literary publications and organize cultural life. Because of the outbreak of World War II, the work of the association slowed down, and after the war, Napredak was outlawed.